

Oryantalizm ve Ötekilik: Doğulu Müslüman Kadın İmgesi

Betül KARAKOYUNLU*

Müşerref YARDIM**

Özet

Kendini tanımlamak ve var etmek için “öteki”ne duyulan gereksinim zamanla Batı’nın Doğu’yu tanımlama aracına dönüşerek, Doğu-Batı arasındaki gerilimli ilişkinin temelini oluşturmuştur. Oryantalizm bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle Doğu’ya ait din, kültür ve tarihin yanı sıra Doğulu’yu da kurgulamaktadır. Söz konusu kurgusalığa göre barbar ve cahil Doğulu, evrensel değerlere sahip Batılının yardımına muhtaçtır. Diğer yandan Doğulu imgesi kadın ve erkek temsilleri üzerinden ayrı ayrı ele alınmaktadır. Doğulu kadının, Doğulu, kadın ve Müslüman olarak üç kez “öteki”liği pekiştirilmektedir. Ötekileştirilen Doğulu Müslüman kadın cinsel bir obje olarak sunulmakta ve her iki dünyada da erkekler için yaratıldığı vurgulanmaktadır. Özellikle harem ve hamam düşüncesi ön plana çıkarılarak Müslüman kadının köle imiş gibi sunulduğu dikkat çekmektedir. Dahası kadının bu durumu İslam’a dayandırılmakta özellikle Müslüman kadının örtüsü esaretle ilişkilendirilmektedir. Oryantalist düşünceye göre İslam, bir yandan kadını örtterek özgürlüklerini elinden alırken diğer yandan miras, çok eşlilik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği veya zorla evlendirilme gibi konularda kadının ezilmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada hayali Doğulu imgesinden hareketle oryantalist düşüncenin kurguladığı Doğulu Müslüman kadın imgesinin ele alınması hedeflenmektedir.

Abstract

The need for the “other” has always existed to define and create oneself. However, this need has turned into a tool for the West to define the East and has formed the basis of the tense relationship between East and West. Orientalism constructs Eastern religion, culture, and history as well as Eastern. According to this fiction, the barbarian and ignorant Easterner needs the help of the Westerner with universal values. On the other hand, the image of the Easterner is handled separately through male and female representations. An Eastern woman is an Easterner, a woman, and a Muslim. In this sense, it has been marginalized three times. The marginalized Eastern Muslim woman is presented as a sexual object and it is emphasized that she was created for men in both worlds. In particular, the idea of harem and baath is brought to the fore and the Muslim woman is presented as if she was a slave. Moreover, this situation of women is based on Islam, and the veil of a Muslim woman is associated with captivity. According to orientalist thought, Islam took away her freedom by covering her. In addition, it causes women to be oppressed on issues such as inheritance, polygamy, gender inequality or forced marriage. In this study, it is aimed to deal with the Eastern Muslim woman image in orientalist thought.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Öteki, Doğulu Kadın, İslam

Keywords: Orientalism, the Other, Oriental Woman, Islam

* Dr. sosyologkarakoyunlu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2772-3500

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Sosyoloji Bölümü, myardim@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8090-4146

Giriş

Varlığın dikotomiler içinde kendini tanımlaması kimliğine yönelik en güçlü argümanlardan biridir. Sosyolojik olarak “öteki” ya da “ben”i nesnelere, şeyler ya da bireyler olarak her türlü dışlama sıfatı ile tanımlamak mümkündür. Kadınla erkek, inceleyle uzun ya da Doğu ile Batı olarak pek çok “öteki” den bahsetmek mümkünse de kimi dikotomilerin daha fazla ideolojik olduğu bir gerçektir. Esasen bu ideolojik görünümü ortaya çıkaran şey hangisinin diğerini tanımlamakta baskın kodlara sahip olduğu ile yakından ilgilidir. İdeolojik bir ayrım olarak Doğu-Batı ikiliğine bakıldığında benzer bir durum Batı’nın İslam’ın doğuşundan bu yana Doğu’yu tanımlama çabasında ortaya çıkar. Tanımlayan tarafın kurgulama hakkı da bulunmaktadır ve söz konusu kurgu Said’in de ifade ettiği gibi konumsal bir üstünlüktür.

Said bu noktada dikkatimizi Foucault’ya çekmektedir. Nitekim söylem ile iktidar arasında kurulan bu rabıta, söylemin düşünme pratiklerimizi ve hakikati yöneten bilgi üretimiyle yakından ilgilidir. Bilgi ile iktidar birbirini ima eden iki kavramdır ve bilgiyi üreten taraf söylem aracılığı ile (ya da tam tersi) doğruyu veya yanlış tanımlayarak hakikati üretir. Oryentalist söylem Doğu’yu barbar, geri kalmış ve medeniyetten uzak şeklinde tanımlayarak kurgusal bir hakikat ortaya koyar. Bu üretim İslam’ın Doğuşu ile başlatılabilecek sınırlı noktadan bugüne kadar etki nispetini artırarak devam etmiştir.

Oryentalist düşünce Doğu’yu tanımlarken geri kalmışlığı yalnızca mimarisi, toprağı, ekonomisi ya da tarımı ile kurgulamaz. Esasen buradan yapılacak bir açıklama, örneğin Hindistan gibi dünyanın en gelişmiş yer altı zenginliklerine sahip olan ve sömürgecilerin kara elması konumundaki bir ülkeyi açıklamada malul kalacaktır. Eğer bu toprakların bir zenginliği var ise de dünyanın daha müreffeh bir yere doğru yol alabilmesi için bu zenginliklerin aklını kullanma cesareti göstermeyen Doğulu’nun elinden alınması gerekir. Bu bağlamda oryantalizm Doğu’yu kurgularken esasında Doğulu olanı da kurgulamış olur.

Oryantalizmin Doğulu kurgusu erkek ve kadın olarak farklı temsiller üzerinden verilmektedir. Doğulu Müslüman kadın egzotik güzellikte olsa da Doğulu erkek çirkin, miskin ve zalimdir. Kadın, Doğulu erkeğin zevk nesnesi olarak yaratılmış ve hem bu dünyada hem de öbür dünyada Doğulu erkeğe vaat edilmiştir. Böylece tutsak, köleleştirilmiş, eğitimsiz, geri kalmış ve sırf erkek için yaratılmış Doğulu Müslüman kadının karşısında özgür, eğitilmiş, kendi kararlarını alabilen Batılı kadın, bilgi, söylem, hakikat ve iktidar arasında kurulan rabıta ile yerleştirilmiş olur. Oryantalizmin diğer bir “öteki”si kadındır ki bu

kadın hem kadın hem Doğulu hem de Müslüman bir kadın olarak üç kez ötekileştirilmiştir.

Oryantalist yazında Doğulu kadın da tıpkı Doğu gibi Batılının yardımına muhtaçtır. Oryantalist edebiyat ve sanatın yanı sıra kitle iletişim araçları, özellikle Hollywood film sektörü yardım isteyen ya da yardıma muhtaç Doğulu Müslüman kadın temsilini yerleştirmede hatırı sayılır bir etkiye sahiptir. Oryantalist düşünce ezilmiş, tutsak edilmiş ve erkeğin zevk nesnesi olarak yaratılmış Müslüman Doğulu kadın imgesini pekiştirmek sureti ile hem kendi halkına hem de dünyanın diğer yarısına sömürgeleştirme, kurtarma ve medeniyet götürme faaliyetleri konusunda izahat yapmaktadır. Bu izahat meşruiyetini dinden alır. Çünkü İslam Doğu toplumlarında kadının durumunun esas sorumlusu olarak gösterilmektedir.

Oryantalizm ve Hayali Söylem

Hayali Doğu; Ben ve “Öteki”

“Ben” ile “öteki” ayrımı Doğu-Batı arasındaki ilişkinin niteliğine yönelik tartışmaların da ana kaynağını teşkil etmektedir. Sartre, tarihi süreçte “ben” ile “öteki” nin köklerini meydana getiren bilince dikkatimizi çekmektedir. Hem “ben” in hem “öteki” nin var olabilmesi varoluşun bilincinde olmasına bağlanmıştır (2009: 7). Doğu-Batı ayrımının ne anlama geldiği ya da bu ayrımın coğrafi ya da ideolojik kökenlere dayanıp dayanmadığı tartışmalı bir konudur. Nitekim oryantalizmin zeminini oluşturan Doğu ile Batı’nın sınırları belirsizdir. Edward Said’e göre Doğu-Batı ayrımı coğrafi olmaktan ziyade ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan, birbirlerini yine birbirleri üzerinden tanımlayan iki ayrı dünya anlayışını vurgulamaktadır (2004). Said kurgusal bir Doğu’dan söz etmektedir. Bu bağlamda Doğu, Batı’nın iktidar ilişkileri ekseninde kendini tanımlamak için kullandığı elverişli bir aparatır.

Edward Said’in 1978 yılında yayımladığı “Oryantalizm” adlı eseri oryantalist paradigmayı güç ilişkileri üzerinden ele alması bakımından kendisinden önceki eleştirilerden ayrılmaktadır. Said (2004), üç farklı oryantalizm olduğundan söz etmektedir. İlkinde oryantalizm Doğu’nun kültürünü, dilini ve yaşam biçimini öğrenmekle ilgili iken, diğer anlamda Doğu ile Batı’nın ontolojik ve epistemolojik bakımdan ayrı düşünülmesine gönderme yapar. Oryantalizmin üçüncü anlamı ise Said’in tezinin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna göre oryantalizm, Batı’nın Doğu üzerinde iktidar kurmak için bulduğu bir yoldur. Bu noktada yazar, Foucault’nun söylem ve iktidar ilişkisinden

hareketle oryantalizme dair söylemin Doğu'nun ele geçirilmesinin yolu ve ürünü olduğuna vurgu yapmaktadır. Foucault'ya göre gerçek onu üreten iktidarın dairesel hareketleri ile meydana getirilmektedir. Bu dairesel hareket söylem ile iktidar arasında yörüngededir. Batı, yüzyıllardır sistemli biçimde ürettiği bilgi düzeneği ile Doğu'yu kurgulamaktadır.

Şu halde oryantalizmin açık ve örtülü olmak üzere iki biçiminden söz eden Said'e göre açık oryantalizm, Doğu'ya dair öğrenme ve öğretme etkinlikleri iken örtük oryantalizm, Batı'nın asırlardır ürettiği ve tutarlı hale getirilmiş, sistemli kuram ve eylemler dizisidir. Örtük oryantalizmde bilinç dışı meydana gelen ya da getirilen hayal ve imgeler söz konusudur. Barbar, geri kalmış, zalim ve şehvet düşkününü Doğu'nun karşısında geliştirmiş, akılcı ve modern Batı, durgun ve değişmeyen imge ve hayallerle yerleştirilmektedir.

Örtük oryantalizmin devamı bilginin durağan ve mütemadiyen üretilmesine bağlıdır. Batı tarafından kurulan bu düzenek Batı'ya Doğu'yu yaratma ve hiyerarşi kurma fırsatı vermiştir. Bu, aynı zamanda kendi kendini kurgulama ve ötekini kurgulama hakkını elde etmek anlamına gelir. Kısakürek'e göre (2014), Batı kendi kurgusunu Eski Yunan, Roma ve Hıristiyanlık üzerine üç sacayağı üzerinde yükseltmiştir. Romalı, Hıristiyan ve Yunan'ın zihinsel düzenine ait olan her toprak Batı'ya bağlıdır. Hal böyle iken Hıristiyanlığın karşısında İslam'ın doğması ile Batı'nın Doğu'yu kurgulaması ve ötekileştirmesi için makul şartlar oluşmuştur. Batı'nın hayali Doğu kurgusunda Hıristiyanlığın İslam ve Peygamberi ile ilgili karalayıcı üretimlerinin etkisi yüksektir. Şamlı Aziz İoannes Hazreti Muhammed'in Ariusçu bir keşişten eğitim aldığına dair söylenti yaymıştır. Hıristiyan bir Arap olan Abdülmesih el-Kindi de İslam'ı karalayan bir metin ele almıştır. Metne göre Hz. Muhammed şiddete başvurmakta ve güzel kadınları kendine eş almaktadır. Öte yandan El-Kindi'nin eseri Avrupa'da Peygamberin hayatına yönelik temel kaynaklardan sayılmaktadır (Irwin, 2008: 29-30).

Yine Haçlı Seferleri Doğu-Batı kırılmasının temel dinamikleri arasında sayılmaktadır. Nitekim Haçlı Seferleri Katolik Kilisesi'nce desteklenmiş ve Hıristiyan toprakların öteki Müslümanlardan alınması amacı ile gerçekleştirilmiştir. Özellikle Müslümanların Endülüs'e girmeleri Batı'nın ötekileştirme eksenini keskinleştirmiştir. Türklerle Avrupalıların ilk kitlesel karşılaşmaları XI. yüzyılın sonunda Doğu'nun ve kutsal toprakların alınmasını amaçlayan Haçlı Seferleri ile olmuştur. Haçlıların Türklerle ilgili olumsuz algısı 1. Haçlı Seferi öncesinde

Türklerin İstanbul'a kadar olan toprakları alması ile yakından ilgilidir. Anadolu halkı Türkler olarak genelleştirilmiş ve Türk kavramı Müslüman Doğu'yu temsil eden olumsuz bir imge olarak Haçlı Edebiyatında vurgulanmıştır (Kula, 2011: XXXIII).

Haçlı Edebiyatında kronikler, efsaneler, hikâyeler, hatıralar, destanlar, mektuplar ya da anekdotlarda Müslüman dünya ile ilgili yoğun bir önyargı üretimi görülmektedir. Öte yandan seyahatnameler iki medeniyetin karşılaşmasını ele alan gezi notları olmanın yanı sıra Doğu'nun nesneleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Hentsch, Doğu seyahatinin Batı'nın kolektif kimliğini doğrulamanın bir yolu olduğuna dikkatimizi çeker. Kendi varlığına emin olmak için farklı olana gitmek, modern olduğunu ispat etmek, kültürel mesafeyi belirginleştirmek ve mesafe icat etmek Batı uygarlığına katkıda bulunmaktadır. Batı fiziksel ve kültürel bakımdan mesafesini kat ededursun, Doğu donup kalmış bir dünyaya gönderme yapmaktadır. Bu bakımdan Doğu seyahati Batılı için kendi canlılığından emin olmak anlamına gelmektedir (2008: 140). Bu donuk ve matlaştırılmış görüntü sanatsal üretimde de kendini göstermektedir. Oryantalist sanat ve edebiyat Doğulu Müslüman imgesini İslam Peygamberi örneğinden belli temsillerle sunmaktadır. Örneğin Dante İlahi Komedya 'da Hz. Muhammed'i kötülüklerinin bedelini cehennemle ödeyecek bir kavgacı, sahtekâr ve günahkâr olarak işlemektedir. Dante'ye göre Hz. Muhammed, aynı zamanda şehvet düşkününü bir sapkındır (Dante, 1998: 95).

Hayali Doğu'nun kurgusunda sömürgeciliğin etkileri tartışılmazdır. Oryantalizmin uygulamalı hali olan sömürgecilik, hammadde sorunu ile karşı karşıya kalan Batı'nın hem ekonomik sebepler hem de prestijini artırma talebinin sonucu ortaya çıkmıştır. Nitekim Batı tarafından sömürgeleştirilen ülkelerin hem stratejik konuma hem de doğal kaynaklara ve yer altı zenginliklerine sahip olması bir tesadüf değildir. Sömürgecilik faaliyetleri ile birlikte Batı tarafından önyargı ile kurgulanan Doğu'nun sınırları belirginleşmeye başlamıştır. Ancak sömürgecilik, Batı tarafından bir özgürleştirme ve uygarlaştırma eylemi olarak servis edilmektedir. Bu bağlamda etnosentrik bir bakış açısı ile Batı'nın sömürgeci zihniyeti kendisinden aşağı gördüğü ırk ve medeniyetlere olan görevini ifa etmekte, Aydınlanma ile kazandığı ışığı paylaşmaktadır.

Oryantalizm ise sömürgeciliğin mütemmim cüzüdür. Oryantalist yazın sömürge faaliyetleri için birer kâşif, rehber ve meşrulaştırma aracı olmuştur. Bu meşruiyet oryantalistlerin söylem ve iktidar ilişkisi ile ürettikleri kurgusal Doğu bilgisinden beslenmektedir ve Batı'nın hem

kendi halkına hem de dünyanın geri kalanına yapacağı izahın dayanağını oluşturmaktadır. Bu izah oryantalist düşünce tarafından bilimsel temellere dayandırılmakla kalmamış, Batı edebiyatı ve felsefesi tarafından idealize edilmiştir.

Oryantalist yazın ya da simgesel sömürge bugün kitle iletişim araçları sayesinde etki nispetini giderek artırmaktadır. Önyargılı gazete ve televizyon yayınları, sosyal medyada yürütülen linç hareketleri ve maksatlı çekilmiş filmler artık ötekinin inşası için neredeyse en etkili silahtır. Özellikle Hollywood film sektörünün Doğu'nun kurgusal öteki inşasına katkısı tartışılmazdır. Batı merkezli filmler toplumsal olanı ideolojik biçimde temsil etmektedir. Filmin öyküsü, karakterlerin temsili, seçilen mekânlar, hatta kamera konumları dahi oryantalist yaklaşım içermektedir. Kitle iletişim araçlarında yoğunlukla işlenen konuların başında yardıma muhtaç Doğulu ve ona el uzatan erdemli Batı portresinin yer aldığı görülmektedir. 1955 yılından 2014 yılına kadar Dünya Basın Kurulu tarafından yılın fotoğrafı ödülü verilen 56 fotoğrafı inceleyen Dursun (2014) ödül alan resimlerin Doğu'yu şiddetle özdeşleştirdiğine ve şiddetin sanki yalnızca Doğu'da varmış gibi yansıtıldığına vurgu yaparak, kötü-öteki Doğu mesajının verildiğine dikkat çekmektedir. Örneğin Uganda'da açlıktan ölmek üzere olan bir çocuğun elini tutan misyonere ait fotoğrafın 1980 yılında ödül aldığı düşünüldüğünde, verilmek istenen mesaj daha anlaşılır olmaktadır.

Hayali Doğulu

Oryantalizm Doğu'yu kurgularken aynı zamanda Doğuluyu kurgulamıştır. Doğulu aklını kullanma cesareti göstermediği ve geri kaldığı için Batılı tarafından kurtarılmaya muhtaçtır. Öte yandan Doğulu imajı sıklıkla miskinlikle temsil edilmektedir. Doğulular tembел oldukları gibi zevklerinin peşinde koşan sapkınlar olarak sunulmaktadır. Tıpkı Doğu gibi Doğulu imgesi de kurgusaldır. Nitekim pek çok ressam, şair ve seyyah hiç Doğu'ya gitmeden yazıp çizebilmektedir. Örneğin Çin Seyahatnamesi yazan Marco Polo'nun Çin'e gittiğine dair şüpheler bulunmaktadır. Öte yandan Beckford da *History of the Caliph Vathek* adlı eserini Doğu'ya hiç gitmeden yazmıştır (Parla, 1985: 22).

Hayali Doğulu kurgulanırken erkek ve kadın için ayrı temsiller seçilmektedir. Doğulu'nun zalimliği cinsellikle birlikte ele alınırken, erkek şehvet düşkününü ve barbar, kadın ise efendisinin kölesi bir zevk nesnesidir. Doğulu kadın yalnızca bu dünyada değil cennette de erkekler için var olacaktır ve Doğulu erkeğe bu dünyada iyi bir kul olması halinde sunulmuş bir ödüldür. Servantie, Müslümanların erkeğin

cennette kadınlarla yatmak için daha güçlü yaratıldığına dair inançları olduğuna dikkat çekmektedir. Onların bu inancının dahi her türlü ilişkiyi kesmek için yeterli olduğu Montacroce ve Boccacio tarafından net biçimde ifade edilmektedir (2005: 31). Esasen Batı yazınında Doğulu ekseriyetle cinsellikle ilişkili ancak dişi olarak tasvir edilmektedir. Ancak Doğulu kadın ile erkek eşitsizlik temsiline verilmekte ve kadın mağdur olarak tanımlanmaktadır. Doğulu erkeğin haremde zorla alıkonulan ve seçme özgürlüğü elinden alınan Doğulu kadının Batılı erkek tarafından kurtarılması gerekmektedir.

Sanat eserleri, edebiyat yazınının yanı sıra kitle iletişim araçları ile Doğulu kadının tasvir edilmesi süreklilik ve yaygınlık kazanmıştır. Örneğin Hollywood film sektörü Doğulu kadının kurgulanmasında başat rol oynamaktadır. 1986 yapımı *Harem* isimli filmde bir İngiliz ve nişanlısının trenle Doğu yolculuğu yaptıkları sırada kadının kaçırılarak hareme satılması konu edilmektedir. Harem görüntülerinin işlendiği sahnelerde Doğu'nun ilkel, barbar, medeniyetsiz ve egzotik olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Doğu'nun Batılı kadın için de güvenli olmadığı mesajı verilmektedir. 1995 yapımı *Madam Butterfly* isimli filmde ise Batılı bir erkeğin Doğulu kadın üzerinde tahakkümünü kabul ettirmesi süreci konu edilmektedir. Batılı erkek başta Doğulu kadınla evlenmişse de onu terk ederek öteki olmayan Batılı kadını yerine tercih etmiştir. Filmin devamında Batılı erkeğin Doğulu kadından olan çocuğunu geri almak için mücadelesi işlenmektedir. 1991 yapımı "*Kızım Olmadan Asla*" isimli filmde bu kez Batılı kadın büyük bir aşkla evlendiği Doğulu erkekten kendini kurtarmaya çalışmaktadır. Örnekleri sayıca artırılabilir filmlerin ortak teması Doğulu kadının Batılı kadın karşısında geri kalmış, erkek için yaratılmış, özgürlükleri elinden alınmış, eğitimsiz ve cahil olduğuna yöneliktir. Batılı erkek veya kadınlar Doğulu eşler seçmişlerse de yanlışlarından dönmekte, kendilerini kurtardıkları gibi Doğuludan olan çocuklarını da kurtarma mücadelesi vermektedirler.

Oryantalizm ve Öteki: Doğulu Müslüman Kadın

Patriyarkal Söylem ve Egzotizm

Antropolog, dilbilimci, tarihçi, seyyah, romancı ve sanatçı gibi oryantalistlerin işbirliği ile Doğu için yarattıkları tarihsel imaj, bir taraftan kendilerinin iddia ettiği Doğu kültürlerinin çöküşü tezini desteklerken diğer taraftan sömürge ideolojisine meşruiyet kazandırmıştır. Bu imaj Doğu ve Batı arasındaki güç dengesizliğinin, Batı'nın hegemon-

yasının bir yansıması olmaktadır. Oryantalizm, Doğu'ya hükmetmek, yeniden yapılandırmak ve Doğu üzerinde otorite sahibi olmak için Batılı bir tarzı ifade etmektedir. Melman'ın (1992) vurguladığı gibi, oryantizm, "ötekinin hegemonik ve alt grup arasındaki hiyerarşik bir ilişkiye dayanan temsilini" ifade ederken Doğulu Müslüman kadını ele alma biçimi de aynı şekilde olmaktadır. Doğu kadınlarının temsili Batı kültür emperyalizmi üzerinden Doğululaştırılmıştır. Oryantalist söylem, sembolik ve kültürel olarak kadın ve onun bedeni üzerinden şekillenmiştir. Diğer bir deyişle Doğulu Müslüman kadın, oryantalistler tarafından oryantalize ve homojenize edilmiştir.

Victoria Döneminin genel olarak kadın bedenini fiziksel nesne olarak görenek sahip olma arzusu ve düşüncesi doğrultusunda Doğulu Müslüman kadına yönelik tutum da olumsuz unsurlar taşımaktadır. Ancak Doğulu kadın her zaman Batılı hemcinslerinden farklı bir konumda tutulmuştur. Batılı kadınların aksine Doğulu kadın özgür olmayan, itaat etmeye mahkûm, geri planda duran ve erkeğin tatmini için yaratılmış bir meta olarak oryantalist düşüncede yerini almaktadır. Dolayısıyla Doğulu kadın erkeğin egemenliği altında olan, doğası itibariyle savunmasız, zayıf ve aşağılık bir yaratık olarak görülmektedir. Doğulu ve Müslüman olan kadın, klişeleşmiş oryantalist kurgunun kurbanı olmaktadır.

Oryantalistler, Doğu ve İslam dünyasını hayali arzuları tatmin ettikleri yer olarak değerlendirdikleri için metalaştırılmıştır Doğulu kadınlarla ilgili köklü fantezileri bu tür temsillerle yoğunlaşmaktadır. Oryantalizm, Doğulu kadın hakkında gerçek dışı ve kurguya dayanan sansasyonel yapıtlar ortaya koymuştur. Bir merak, bir gizem ve bir fantezi nesnesi haline dönüşen Doğu ve Doğulu kadın imgesi oryantalistlerin hayalleri ve zihinlerinde şekillenmiş ve yaşatılmıştır.

Oryantalizmin, Doğulu Müslüman kadın temsiline en belirgin özelliği, cinselliği çağrıştırmasıdır. Oryantalistler, Doğulu Müslüman kadının aşırı cinsel eğilimlerinin doğalarında olduğuna ikna olmuşlardır. Batılı olmayan kadınların ve özel olarak Müslüman kadınların seksle meşgul oldukları ve "zamanlarını cinsel hazırlık ve entrikaya" harcadıkları belirtilmektedir. Ayrıca cinsellikteki kontrolsüz iştahlarının kadınları çok sapkın pratiklere yönelttiği de iddia edilmektedir (Kabbani, 1988: 26). Doğulu Müslüman kadın hakkında oluşturulan cinselliği öne çıkaran hayali temsiller aracılığı ile kadınların, oryantalistlerin zevk nesnelere dönüştürüldükleri anlaşılmaktadır. Oryantalistlerin saray tasvirleri de Doğulu Müslüman kadınların cinsel tatmin için erkeklerin kullanımına sunulmuş bir nesneden başka bir şey olmadığı inancını derinleştirmiştir. Doğunun kadınları, Burton'un ifa-

desiyle saraylarda yaşayan, cinsellik için yaratılmış ruhsuz kadınlardır (akt. Kabbani, 1998: 31). Bu bağlamda Batılı erkek, cinsel tatmin için yaratıldığını iddia ettiği Doğulu Müslüman kadının bedenini, kendine sunulmuş bir hak ve ödül olduğunu savunmaktadır.

Oryantalist William Lane *Modern Mısırluların Görgü ve Gelenekleri* (1836) başlıklı çalışmasında Mısırlı kadınlar üzerinden Doğulu kadın tanımı yapmaktadır. Lane, Mısırlı kadın için “fahişe” kelimesini kullanmakta ve Doğulu kadınların fahişelik yapan Batılı kadınlardan daha kötü oldukları düşüncesi savunmaktadır. Aynı zamanda coğrafi bir mekân olarak Doğu için de arzuların tatmin edildiği bir “genel ev” benzetmesi yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle Doğu, cinsellikte sınır tanımayan bir tür cennet olarak yansıtılmaktadır. Aynı şekilde Nerval ve Flaubert’in eserlerinde de Doğulu Müslüman kadının şehvet ve zevk nesnesi yapılmıştır.

Oryantalist söylemde cinsellikle bağlantılı olarak, cinselliğin zirve yaptığı yerler olarak harem ve hamamlar ön plana çıkmaktadır. Oryantalizme göre harem, Doğulu Müslüman kadının cinsel arzuların tatmini için kapatıldığı, her türlü entrikanın ve hainliğin körüklendiği ve bütün kıskançlıkların zirve yaptığı bir tür “kafestir”. Brodier’e (2005) göre “haremin kölesi ve takas nesnesi olan Doğulu Müslüman kadın” müzeleri, büyük ve özel salonların duvarları ve kartpostalları süslediği kadar Batılı erkeklerin hayallerini de süslemektedir. Gerçek olmayan hayaldeki kadına sahip olunacağı düşüncesi ağır basmaktadır. Harem algısının oluşmasında oryantal masal olan *Binbir Gece Masalları’nın* oynadığı rol tartışılmazdır. Avrupa tarafından icat edilen bir edebi tür olan oryantal masal, 18. yüzyılda Doğu’da kurgulanan “harikalarla” zenginleşmektedir. *Binbir Gece Masalları’nın* yayımlanması, bu edebi türe Doğu ve Doğulu kadınlar gibi yeni bir malzeme ve yeni bir alan sunmaktadır. Oryantal masal zengin bir hayal gücü ve gerçek dışı harikalara dayanmaktadır. *Binbir Gece Masalları’nın* yanı sıra oryantalist harem sahnelerinin en çok işlendiği yer tablolarıdır. *Binbir Gece Masalları’nın* tercümesinden sonra, haremdaki kadının egzotizmi, cinselliği ve şehvetli görüntüsü, Jean Auguste Dominique Ingres, Eugène Delacroix, Eugène Giraud, Alexandre Lauwich, Carle Van Loo ve François Boucher gibi Batılı ressamlar için ilham kaynağı olmuştur.

Seyahatlerle bağlantılı olan oryantalist tablolar, Batı’nın Doğu vizyonunu ifade eden ve böylece ona kolektif bir kimlik kazandıran etnografik resimlerdir. Sıcak renklerin, kostüm ve mimarinin ön planda olduğu tablolarda ağırlıklı olarak harem sahneleri yer almaktadır. Hareme ulaşmanın, haremin içine girmenin ve erişimin yasak olması, oryantalistler için bir engel değildir. Onların hayal dünyalarında kur-

guladıkları ve yaşattıkları fantezilere dayalı harem imgelerinde en çok dikkat çeken ayrıntı odalıklar olmuştur. *Binbir Gece Masallarından* miras kalan, kuvvetli hayal gücüne dayanan hareme kapatılmış ve hapsedilmiş odalıklar, oryantalist ressamların, yazarların ve sömürge fotoğrafçıların makineleri, fırça ve klişeleri tarafından tutsak edilmiştir.

Doğulu Müslüman Kadın

Oryantalizm için cinselliğin temsilcisi yapılan Doğulu Müslüman kadın aynı zamanda özgürlüğü elinden alınmış, baskı altında ezilmiş cahil bir yaratıktır. Tıpkı Doğu-Batı ayrımında Doğu olumsuzlukları Batı da olumlulukları simgelediği gibi Doğulu ve Müslüman kadın ezilmişliği, Batılı kadın ise özgürlüğü sembolize etmektedir. Bu bağlamda Doğulu Müslüman kadının olumsuz konumu mensup olduğu dine dayandırılmıştır. Oryantalistlerin İslam algısında şiddet ön plana çıkmaktadır. İslam'ın kadın konusunda baskıcı ve kadın haklarını tanımayan bir din olduğu suçlaması yapılmakta, kadının özgür olmasının imkânsızlığı vurgulanmaktadır. Oryantalist söylem doğrultusunda Doğulu Müslüman kadın, kendine değer vermeyen bir din tarafından aşağılanıp, itibarsızlaştırılıp geri bırakılmıştır.

Öte yandan Doğulu Müslüman kadının özgürlüğü İslam'ı temsil eden örtüsüyle ilişkilendirilmektedir. Oryantalist imgede Müslüman kadın temsiliyetinin en somut işareti örtüdür. Bu sebepten dolayı kadının örtüsü üzerinden İslam ötekileştirilmektedir. Doğulu Müslüman kadının kılık-kıyafeti, özgürlüğün ve ilerlemenin önünde bir engel olarak sunulmuştur. Oryantalistlere göre Doğu'nun gizemi ve çekiciliğini temsil eden kadının örtüsü (Yeğenoğlu, 1998:38) aynı zamanda kadının ezilmişliğini de sembolize etmektedir. İnsan dışı muameleye tabi tutulan, ezilen ve zavallı bir yaratık kişiliğinde resmedilen Doğulu Müslüman kadın, teslimiyetin simgesi haline getirilen örtüsünden dolayı oryantalizm tarafından itibarsızlaştırılarak, ayrımcılık uygulanarak dışlanmakta ve ötekileştirilmektedir. Örtünün yanında Doğulu Müslüman kadının İslam dini tarafından aşağılanmasının ve ezilmesinin kanıtı olarak miras, eğitim, çok eşlilik, zorla evlendirme ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konular işlenmektedir.

Doğulu Müslüman kadınının örtüsünün bir baskı sembolü olarak görülmesi, oryantalistlerin İslam dini ve medeniyetinin aşağı ve geri kalmışlığına vurgu yapan çalışmalarına dayanmaktadır. 19. ve 20.yüzyıllarda, Doğulu Müslümanların az gelişmiş olduğu, Doğulu kadınların Doğulu erkekler tarafından hapsedilerek çok eşliliğe ve örtünmeye zorlandıkları için Batı'dan yardım talep ettiklerine yönelik Batı'da

tahminen 60.000 kitap üretildiği bilgisi aktarılmaktadır (Hoodfar, 8). Örtünün bir baskı sembolü olarak değerlendirilmesi, ataerkil yapının kurbanı olduğu iddia edilen Doğulu Müslüman kadının tek çıkış yolunun Batı'nın yardımı olduğu yaklaşımına zemin hazırlamaktadır. Ancak sömürgeci zihniyet sadece kadını kurtarabileceğini düşünmekle kalmayıp aynı zamanda Doğulu kadının bedenine ve düşüncelerine sahip olarak toplumlara ele geçirebileceği ve egemenliğini ilan edebileceğine inanmıştır. Bu noktadan hareket edildiğinde, oryantalistler tarafından kadının, topluma sahip olma ve üstünlük kurmanın anahtarı haline getirildiği görülmektedir (Yeğenoğlu, 1998: 40).

Oryantalistlerin Müslüman kadın imgesi, dininden ve onun emrettiği kılık-kıyafetinden dolayı baskı altında kalan, aşağılanan ve kurtarılmayı bekleyen kadın temsiline dayanmaktadır. Bu doğrultuda baskıcı bir yaşam tarzının sembolü haline getirilen kadının örtüsünün modern dünya ile çatıştığı düşüncesi dile getirilmektedir. Bu noktada oryantalistlerin ataerkil yaklaşımının yanında özellikle kadının kadını ötekileştirmesi ve şiddet uygulaması dikkat çekmektedir. Patriyarkal oryantalist söylem, büyük ölçüde erkekler tarafından inşa edilmiş olsa da, bu söylemi benimsemiş, Batılı veya Doğulu, kadınların da katkılarının olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle oryantalistlerin patriyarkal yapısındaki Doğulu Müslüman kadın imgesi ile oryantalist ve sömürgeci zihniyeti benimseyen bazı kadınların, Doğulu Müslüman kadın algısı arasında fark bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve statüsü Batı kolonyalizm süreçleriyle ilişkilendirilmektedir. Tıpkı oryantalist yöntemde olduğu gibi "Batılı kadınlar" ve "Doğulu kadınlar" olarak bir ikilik benimsenmektedir. Böylelikle eğitilmiş, modern ve özgür, bedenleri ve cinsellikleri üzerinde kontrol sahibi olan "Batılı kadın" ile cahil, eğitimsiz, özgür olmayan, geleneklere bağlı ve eve mahkûm "Doğulu kadın" ayrımı yapılmaktadır (Mohanty, 1995: 11). Bu tutum oryantalistlerin Doğu-Batı ayrımında ortaya çıkan üstünlük ve egemenlik ilişkilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Oryantalizm, Doğulu Müslüman kadın ve onun kılık-kıyafeti hakkında oluşturulan imgeler, önyargı ve klişeler üzerine inşa edilirken, damgalayıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici olduğu kadar hegemonik ilişkileri yansıtmaktadır. Doğu, efsun, arzu ve hayallerin yansıması olduğu gibi topraklarında yaşayan kadınlar da hayal ürünü bir zemine oturtulmaktadır. Oryantalist ve sömürgeci zihniyetin, medenileştirme misyonu çerçevesinde özgürleştirilmeyi bekleyen kapatılmış, ezilmiş ve mağdur Doğulu Müslüman kadın imajının kurgulanması çok eskilere dayansa da başta sosyal bilimler olmak üzere bugün hala sinema, edebiyat, sanat gibi birçok alanda kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Coğrafi olduğu kadar ideolojik içeriğe de sahip oryantalizmin ortaya koyduğu Doğu-Batı ayrımı aynı zamanda öteki ve ben ayrımını ihtiva etmektedir. Kendini ben olarak tanımlayan Batı, öteki olarak tanımladığı Doğu üzerinden kimliğini oluşturmaktadır. Oryantalizmin ben ve öteki ilişkisi bir güç ilişkisi olup hayali söyleme dayanmaktadır. Bu doğrultuda Batı'nın üstünlüğünü vurgulamak için, Doğu'nun geri kaldığını iddia ettiği ve Doğu'ya ekonomik, sosyokültürel ve siyasi anlamda hükmetme çabasında olduğu görülmektedir. Doğu ve Batı'yı iki blok olarak zıt dünyalara ayıran oryantalizm, kendi medeniyetini "bütün olumlulukların" merkezi olarak tanıtırken Doğu medeniyetini de "bütün olumsuzlukların" kaynağı olarak sunmaktadır. Ancak oryantalizmin farklı yöntemlerle Doğu hakkında ürettiği hayali bilgi günümüze kadar aktarıla gelmiştir.

Hayali Doğu aynı zamanda hayali Doğuluya da işaret etmektedir. Doğulu hakkında kurgulanan hayali imgeler kadın ve erkek olarak farklı temsillerde üretilmektedir. Oryantalist yaklaşım, mensup olduğu dini ve kültürel aidiyetten dolayı rasyonel olmayan, cahil, ezilmiş, tembel, şiddet yanlısı, ilerleme ve gelişmeye kapalı bir Doğulu resmetmektedir. Ancak patriarkal yapısından dolayı oryantalizmde Doğulu kadın ayrı bir yer tutmaktadır. Oryantalizmin hayali Doğu söylemi Doğulu kadın için de geçerliliğini korumaktadır. Böylelikle hayali Doğulu Müslüman kadın imgesi üretilmiştir. Hayali Doğulu kadın imgesinde, hareme ve hamama hapsedilmiş, eğlence, fantezi, şehvet ve cinselliğin nesnesi olan kadın dikkat çekmektedir. Bu noktada resimler, tablolar, sanat eserleri ve *Binbir Gece Masalları* gibi oryantalist yapıtlar Doğulu kadını cinselliğin temsilcisi yapmada önemli rol oynamaktadır.

Doğulu kadının aynı zamanda Müslüman olması, dışlanma ve ötekileştirilmesini artırmaktadır. Oryantalist düşünce doğrultusunda Doğulu Müslüman kadın, erotizm ve egzotizmin yanında erkeğin baskısı altında ezilmiştir. Ayrıca mensup olduğu İslam'ın dayattığı kılık kıyafetten dolayı Doğulu Müslüman kadının özgür olmadığı düşüncesi dile getirilmektedir. Doğu'nun dini olarak ifade edilen İslam'ın kaynağında geri kalmışlık ve şiddet olduğu iddia edilmektedir.

Oryantalist ve sömürgeci söylem, Doğu ve Batı'yı karşı karşıya getirdiği gibi Batılı kadın ve Doğulu Müslüman kadını da karşı karşıya getirmektedir. Özgür ve modern olarak nitelendirdiği kadının karşısına örtüsünden dolayı ezilmiş ve özgür olmayan kadın olarak tanımladığı Müslüman kadını koymaktadır. Ancak ötekileştirici benzer tutum kadınlarda da görülmektedir. Doğulu Müslüman kadın hem din hem de kültür

anlamında kendinden farklı olduğunu iddia eden kadın tarafından yar-
gılanmaktadır. Bu bağlamda Doğulu Müslüman kadının örtüsü, kölelik
ve baskının simgesi haline getirilerek Müslüman kadına yönelik sosyal,
psikolojik ve fiziki şiddet, dışlama ve ayrımcılık uygulanmaktadır.

Kaynakça

- Alighieri, D. *İlahi Komedyâ*. Çev. Hamdi Varoğlu, Ankara: Dey Yayınları, 1998.
- Baydar, M. *Pierre Loti'nin Romanlarında Kadın Figürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Bulut, Y. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- Dursun, O." Batı'nın Egemen 'Kötü-Öteki-Doğu" Düşüncesinin Pekiştirildiği Bir Alan: Dünya Basın Fotoğrafları Kuruluşu, Yılın Fotoğrafı Kategorisi Üzerine Bir Analiz". İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi I, (47), 19-50, 2014.
- Hentsch, T. *Hayali Doğu*. Çev. A. Bora, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Hoodfar, H. "The Veil In Their Minds And On Our Heads: The Persistence Of Colonial Images Of Muslim Women." *Resources for Feminist Research*, 22(3/4), 5, 1992.
- Irwin, R. *Oryantalistler ve Düşmanları*. Çev. B. Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Brodier, J. P. *L'odalisque: Ou La Représentation De La Femme Imaginaire*. Paris: L'harmattan, 2005.
- Said, E. *Oryantalizm, Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Ünler, IX. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Sartre, J.P. *İmgelem*. Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki, 2009.
- Kabbani, R. *Avrupa'nın Doğu İmaji*. Çev.S. Tuncer, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Kabbani, R. *Europe's Myths Of Orient: Devise And Rule*. London: Pandora Press, 1998.
- Kısakürek, N. F. *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2014.
- Kula, O. B. *Batı Edebiyatında Oryantalizm*. (Cilt I). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Melman, B. *Women's Orients: English Women And The Middle East, 1718- 1918: Sexuality, Religion And Work*. London: Macmillan, 1992.
- Mohanty, C. T. "Under Western Eyes: Feminist Scholarship And Colonial Discourses." In *The Postcolonial Studies Reader*, Eds. B. Ashcroft, G. Griffiths And H. Tiffin. London and New York: Routledge, 1995.
- Parla, J. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Maxsime, R. *Batı'yı Büyüleyen İslam*. Çev. Cemil Meriç, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Servante, A. *Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler*. Ö. Kumrular (Dü.) İçinde, *Dünyada Türk İmgesi* (S. 27-86). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Yegenoglu, M. *Colonial Fantasies: Towards A Feminist Reading Of Orientalism*. Cambridge, U.K.: Cambridge Up Print 1998.

